

Norges vei til et moderne samfunn

TIDLIG PÅ 1600-TALLET:
Norge begynner
så smått å vise tegn
til å stige frem fra
bølgedalen etter lange
tider med nedgang
og vanmakt.
Gjennom de tre
århundrer som følger,
oppnår Norge skritt
for skritt ny vekst
frem mot et nytt nasjonalt
gjennombrudd i et moderne
samfunn tidlig på 1900-tallet.
To samfunnsklasser var i en
særstilling blant pådriverne
for endring og førte an
i den nye tid:
**BORGERSKAPET OG
EMBETSSTANDEN.**

1500-tallet er nedgangstid og oppgangstid i norsk historie. Denne utsikten over Halden i 1748 er malt av Mathias Blumenthal (ca. 1719-1763). Han oppholdt seg her fra 1747 til 1749. Halden vokste på 1500-tallet frem som utskipningshavn for trelast til Nederland og England. Lenger ut på 1600-tallet skulle dette gi grunnlag for fremveksten av en rekke norske kystbyer. Norsk Folkemuseum kjøpte maleriet allerede i 1901.
Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum

AV ULF
ANDENÆS
Journalist

Tidligere avdelingsleder, utenrikskorrespondent og reporter i Aftenposten. Historiker med utdannelse fra Oslo og Oxford.

Dette er historien som skal fortelles på Norsk Folkemuseum på Bygdøy i Oslo når museet i 2019 åpner sin nye faste utstilling om livet i byene slik det utviklet seg i århundrene fra 1600 til 1900, med søkelys på borgerskapet og embetsstanden. Siktemålet er å vise disse gruppens betydning for fremveksten av det moderne Norge.

Bondesamfunnet hadde vært forankret i tradisjonen, arbeiderkulturen gjenspeilet småkårsfolkets daglige kamp for tilværelsen, mens adelen på sin side ikke spilte den samme rolle hos oss som i andre europeiske land. I Norge ble det oftest embetsmennene og byborgerne som gikk i spissen for å innføre det nye i sed og skikk, i tanker og ideer, i nye hjelpemidler og nye varer.

Dette er hva den nye utstillingen skal vise, som museets medarbeidere er opptatt med å forberede nå.

Norge nede for telling

Norge anno 1600 er et land som har havnet i bakleksa like siden svartedauden rammet folket som et knock out-slag midt på 1300-tallet. Norges rike ligger med brukken rygg. Det har tilsynelatende falt fra hverandre i innadvendte bygdesamfunn som har mer enn nok med å overleve hver for seg, og det er blitt et underbruk under Danmark. I sin bok *Om Norges rige* fra 1567, på et tidspunkt da Norge er på bunnen av bølgedalen, beskriver tidens fremste norske lærde, Absalon Pederssøn Beyer, vårt land som en svekket olding som har «mistet sin mandoms styrcke og mact».

Dette skriver han til tross for at hans egen by Bergen var som et lysende unntak og blomstret som aldri før, sin tids treffpunkt i særklasse mellom fisk fra nord og korn fra sør. Men i Bergen var det i hans øyne utlendingene som var de mest handlekraftige på den tiden.

Nasjonens ydmykelse

Det var blitt stille om de norske sjøfarere, de som hadde seilt som ingen andre til Vinland i vest og Miklagard i øst, og som hadde knyttet Norgesveldet sammen på hjemmebane. Absalon Pederssøn Beyer beklager seg over en sjøfarernasjon som hadde lagt inn årene:

«Vore forfedre drog ud i andre land til krig, kjøbenskab, studium, udi dag vil man icke drage af den by eller bygd man er født i. Derfor er nu Norge gammel og gaar med krycker, og vil snart falle omkuld.»

Den siste norske selvstyremakten, kirken anført av erkebiskopen i Nidaros, var tvunget i kne med reformasjonen, danskekongen hadde satt seg selv i erkebiskopens sted og gjort prestene til sine lydige embetsmenn.

Renessansen, tidsperioden fra ca. 1350 til slutten av 1500-tallet, betegner startpunktet på det moderne Europa med nye ideer om samfunn, kunst og vitenskap. Til det avsideliggende Norge kom dette sent. Først etter reformasjonen i 1536-37 fikk slike ideer innpass. Da Norge på 1600-tallet for alvor begynner å få et overskudd som materialiserer seg i bygninger, interiører, luksus og kunst, viker renessansens stilidealer bare sakte for barokkens frodige drama. Norsk Folkemuseums utstilling om hjemkultur i byene, Bysamlingen, åpnet i 1914. Renessanserommet var datert 1600-1650, og det første barokkrommet, som vi her ser bildet av, var datert 1650-1710. Fotografi fra 1920-årene.

Foto: Norsk Folkemuseum.

Selv det norske skriftspråket var satt ut av bruk og erstattet med dansk.

Vendepunktet

Men nettopp nå, mens Norge er på bunnen, har de første spede tegn til fremgang begynt å vise seg.

Folketallet nærmer seg omsider hva det hadde vært før svartedauden. Jord som hadde grodd igjen etter den store pesten, blir dyrket opp til ny grøde. Enkelte nyvinninger setter særskilte spor: En av dem er utviklingen av vannsagen, som kan drives med kraften fra fosser og stryk i vassdragene. Med ett er det blitt mulig å masseprodusere planker og bord i sagbruk. Landet har fått en ny innbringende næringsvei og en stor eksportvare i tillegg til fisken, som inntil da har vært langt på vei enerådende i eksporten. Skogen og trelasthandelen er blitt en ny kilde til rikdom i Norge.

En ny klasse av trelastbaroner skal etter hvert dukke opp. Nettopp på denne tiden har Vest-Europa fått en kraftig økt trang til trevirke. De store oppdagelser har utløst en gjennomgripende omlegging og utvidelse av verdenshandelen i løpet av 1500-tallet. De skogfattige landene rundt Nordsjøen får bruk for uendelige mengder av tømmer, planker og bord – til skip, hus og alle slags anlegg, og i Nederland til milevis med diker ut mot havet.

Nye muligheter

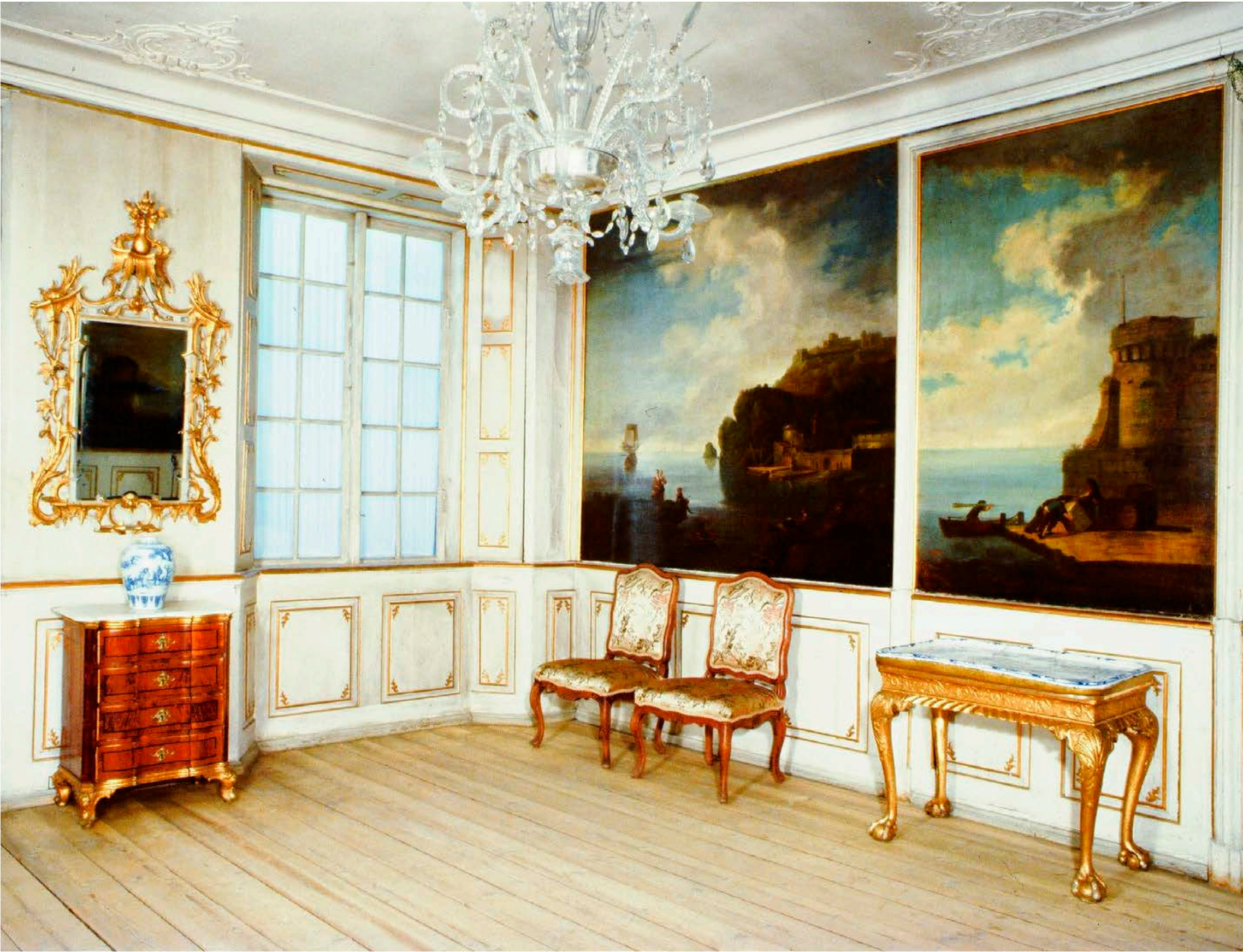
Byer som Amsterdam og London blir delvis bygd opp med norsk tømmer. Den norske kysten ligger laglig til, en forholdsvis kort seilas unna. Til å begynne med dukker kjøperne opp i havnene med sine skuter for å hente trelasten, men etter en tid har noen av de driftigste norske borgerne mestret de nye vilkår såpass at de er i stand til å frakte ut en økende del av sine laster på egne skip.

Litt etter litt gir dette støtet til en ny oppgang for norsk sjøfart, som har ligget nede så lenge. Nå som alltid både før og senere i kystnasjonen Norge henger fremgangen nøye sammen med hvilke rikdommer det er mulig å vinne ut av havet.

Oppbruddstider

Dertil har en annen ny norsk næringsvei dukket opp på 1500-tallet: bergverksdrift, med utvinning av jern, kobber og sølv.

Om disse forandringer skriver vår store historieforteller, professor Sverre Steen: «Det varte ikke mange årene inn på 1500-tallet før det nye fra alle kanter brøt inn over Norge og i løpet av vel et århundre omdannet forholdene slik at vi kunne tale om en ny tids frembrudd. Nye verdensdeler ble lagt til de gamle, nye handelsveier ble åpnet, nye varer ble kjent og brukt; vi fikk en ny kirkeorganisasjon, en ny statsskikk, en ny borgerlig lov,

Norsk Folkemuseum fikk denne rikt dekorerte stuen allerede i 1896, og den har siden vært utstilt på museet. Dekorert i tidens rokokko-stil og med veggmalier av havnescener fra Middelhavet er den et av de flotteste interiørene som er bevart fra 1700-tallet. Opprinnelig kom den fra Rådhusgaten 13 i Christiania, en bygård som da den var ny på slutten av 1750-årene, ble regnet som en av byens stiligste og beste bygninger, vakker innredet med store selskapsaler. Eieren var den meget velstående Morten Leuch d.y., gift med Mathia Collett. Etter deres bryllup i 1758 var det unge nygifte paret midtpunktet i Christianias selskapsliv. Foto: Norsk Folkemuseum

Mathia Collett (1737-1801) og Morten Leuch (1732-1768). I bryllupet sitt i mai 1758 ble de hyllet av Christian Braunmann Tullin med hans kjente dikt *Maidagen*.

Foto: Rune Aakvik/Oslo Museum

Bygården i Rådhusgaten 13 dannet sammen med lystgården Bogstad ramme for selskapslivet som utfoldet seg i Christiania med Morten Leuch og Mathia Collett som midtpunkt. Foto: Olaf Væring/Oslo Museum

delvis ny økonomisk organisasjon, delvis ny samfunnsorden og livsinnstilling; alt dette i løpet av et århundre.»

Innvandrere førte an

En annen historieforsker, Andreas Holmsen,

minner om at pådriverne for endring på denne tiden sjelden var norske av bakgrunn. Han beskriver hvordan innvandrere, ofte med kapital eller med særskilte fagkunnskaper, ble lokket av muligheter i Norge som den tids norske bondefolk ikke hadde evne eller mulighet til å

utnytte. De kom fra Nederland, England, Skottland, Danmark og Tyskland, og ikke minst kom de fra dansk kongens land i Slesvig og Holstein. Slike innvandrere ble de ledende blant borgerne i de norske byene, påpeker Holmsen. På Vestlandet og selsagt i Bergen fremfor alle

Ølbollen kommer fra Li gård i Nesland i Telemark, og er malt av Thomas Olsen Blix (1676–1729), som i årene 1712–14 arbeidet som kirkemaler i Telemark. Den er gjenstand nr. 1 i Norsk Folkemuseums samling, og har derfor status nærmest som Onkel Skrues lykkeskilling. Sammenligningen er ikke helt upassende. Hans Aall skal gjennom 50 år fra 1894 frem til sin død i 1946 bygge opp Norsk Folkemuseum til Norges ledende historiske museum for århundrene fra reformasjonen i 1536-37 til moderne tid. Ved hans død omfattet museet ikke bare en stor bygdeavdeling, men også en stor byavdeling med hus særlig fra det gamle Christiania.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum

Dette langsjalet i silkecrêpe, drapert over en kjole fra 1828, var en av de første gjenstandene som ble innført i Norsk Folkemuseums samling i etableringsåret 1894. Sjalet har tilhørt Marie Elisabeth Aall f. Herlofson (1846–1899) – moren til Norsk Folkemuseums grunnlegger og første direktør Hans Aall. Hun kom fra en velstående familie i Arendal og giftet seg med Diderik Maria Aall (1842–1889) fra Ulefos Hovedgård i 1868. Sjalet er et eksempel på hvor viktig det var for Hans Aall å synliggjøre betydningen av elitesnes kultur i formingen av det moderne Norge. Samtidig er det et bilde på Aalls sosialt privilegerte bakgrunn.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum

Norsk Folkemuseum ble stiftet i 1894 av knapt 25 år gamle Hans Aall. Et norsk folkemuseum ble viktig i nasjonskampen rundt århundreskiftet. Etableringen var en reaksjon på Nordiska Museet, som samlet norske bondegjenstander og stilte dem ut i unionshovedstaden Stockholm. Nasjonsbyggingen var imidlertid ikke bare en kamp for å sikre nasjonale identitetsgrense – den var i Norge også en intern kamp for å samle befolkningen om noen felles verdier. I dette var Hans Aall opptatt av å bygge bro mellom de såkalte «to kulturer» – bygdenes kultur, som noen oppfattet som det rotekte norske, og den europeiske bykultur, som av noen ble oppfattet som påtrykket utenfra. Aall samlet derfor fra starten av gjenstander fra både by og bygd. Her er han portrettert på trappen til Bysamlingen, museets store samling av hjemkultur fra byene, som Aall åpnet allerede i 1914.

Torget med hoveddelen av fasaden (grønnmalt) til bygningen som sto ferdig i 1914. Byen har alltid vært sentral i friluftsmuseet Norsk Folkemuseum. Torget som sentrum for byen, med omlandet rundt seg i form av Friluftsmuseets bygdeavdeling, fantes allerede på modellen av Folkemuseet som Hans Aall presenterte på Verdensutstillingen i Paris i 1900 – to år før museet åpnet på Bygdøy.

Foto: Anne-Lise Reinsfelt/Norsk Folkemuseum.

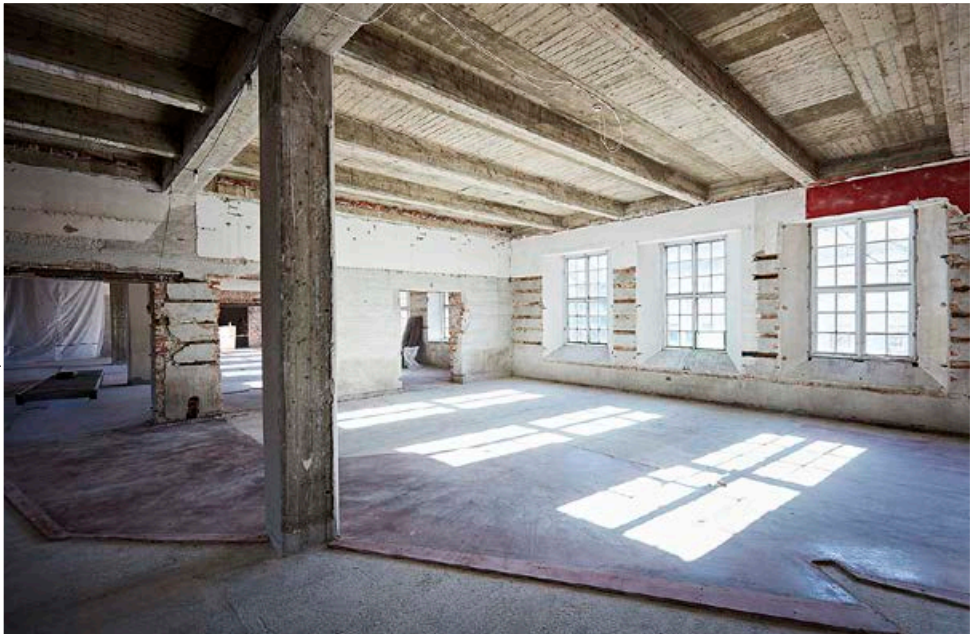
Bysamlingen på Norsk Folkemuseum står nå ribbet helt inn til bygningskjelettet. Museet har i flere år arbeidet med å tømme utstillingen, rive og klargjøre lokalene og forberede det som i 2019 skal bli Norsk Folkemuseums største utstillingssatsing på drøyt 100 år.

Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum

andre havner var det handelen med fisk som hadde trukket dem til landet; i byene på Østlandet var det trelasthandelen, i Trondheim var det begge deler.

Menneskeskjebner

Den nye utstillingen på Folkemuseet skal erstatte en tidligere utstilling som holdt til i en egen bygning, kjent som Bysamlingen.

Den viste byenes kulturhistorie og omfattet gjenstander og innredninger med tilhørighet i Norges byer fra reformasjonstiden frem til moderne tid.

Museets grunnlegger Hans Aall hadde lagt vekt på at bykulturen skulle vises side om side med samlingene og bygningsarven fra bondekulturen som museet har i så rikt monn. Bysamlingen i sin første skikkelse ble åpnet

for publikum i 1914. Den ble midlertidig stengt i 1994, da den etter 80 år ble betraktet som utdatert og det ikke var penger til å sette bygningen i stand. Først nå er det blitt mulig å ta fatt på oppgraderingen av huset med den nye utstillingen som hører til, forteller Kari Telste, førstekonservator ved museet.

I den nye utstillingen vil søkelys bli satt på enkeltmenneskers skjebne – personer og

Det er et stort arbeid over mange år som nå nærmer seg siste fase på Norsk Folkemuseum. Bildet viser objektkonservator Stephanie Westermann i arbeid med demontering av en portal ved rokokkorommet i Bysamlingen i september 2014. Hun er en av mange konservatorer, forskere, utstillingsteknikere og håndverkere som arbeider med å få frem en ny utstilling. Foto: Haakon Harriss/Norsk Folkemuseum.

familier som hver for seg gir et bilde av tiden de levde i, og som hver på sin måte ga innpass for det nye.

Ut av middelalderen

Utstillingen i avgrensede deler skal danne en helhet og fortelle historien om hvordan nordmennene ble moderne. Det starter med et Norge som såvidt er ute av middelalderen og der svartedauden fortsatt er et levende minne, og går hele veien frem til en moderne nasjon med gjenreist selvstendighet i forkant av første verdenskrig. Et grep i utstillingen skal være å vise hvordan gjenstandene og innredningene kan fortelle en historie om levkår og sinnelag og om påvirkningene utenfra som endret våre forfedres liv.

Det skal vises hvordan handel, sjøfart og import av nye og tidligere ukjente forbruksvarer moderniserte det norske samfunnet, og hvordan norske og utenlandske stilarter, moter og nyvinninger ble tatt opp og videreutviklet i en hjemlig form. Rom i museet som lenge har stått avstengte, vil bli åpnet, og gjenstander som har vært skjult for publikums blikk gjennom mange år, vil bli hentet frem fra magasinenes mørke. Siktemålet er at utstillingene skal trekke til seg interesserte med ulike forutsetninger og forkunnskaper.

«Norge vaagne af søvn en gang»

Temaene er mange: Hvordan folk levde, og

hvordan deres liv ble endret. Hvordan de innrettet seg, og hvordan de tenkte. Familieliv. Omgangsformer og høflighetsformer. Sosial rang. Dyder og moral, hvordan verdier og forbilder har tatt form, og hvordan de har utviklet seg gjennom tidene. Hvordan verdensanskuelser, leveregler, idealer og sinnelag endret seg gjennom disse tre århundrer. Hverdags og fest. Forholdet mellom kjønnene, mellom gamle og unge, mellom høy og lav, hva de trodde, og hva de tenkte. Hvordan forbindelsene med fremmede land var, og hvordan de så på omverdenen. Hvordan de reiste, og hvordan de bodde. Herskap og tjenere. Foreldre og barn. Hva slags utdannelse som fantes den gang.

«Dog kunde vel Norge vaagne af søvn en gang», skrev Absalon Pederssøn Beyer i sin beretning om vårt land fra slutten av 1500-tallet. Folkemuseets kommende utstilling har til hensikt å vise tre århundrers gradvise oppvåkning.

KILDER:

Sverre Steen: *Brytningstider i Norges historie, fra Tusen års norsk historie*, Cappelen.

Andreas Holmsen: *Norges historie. Fra de eldste tider til eneveldets innførelse i 1660*, Universitetsforlaget.

Absalon Pederssøn Beyer: *Om Norgis rige. Håndskrevet utgave Bergen 1567*, senere i flere trykte utgaver.

Tonte Hegard: *Hans Aall – mannen, visjonen og verket*, utg. Norsk Folkemuseum, Akademisk publisering AS og Messel forlag (1994).

❑ Norsk Folkemuseum er et av Norges største museer og viser hvordan folk har levd i Norge fra 1500-tallet og frem til i dag. Museet

har et friluftsmuseum med 160 bygninger fra store deler av Norge og utstillinger som viser folkedrakter, folkekunst, kirkekunst og samisk kultur. Den nye utstillingen om borgerskap og embetsmannskulturen vil komplettere dette bildet.

❑ Museet inngår i stiftelsen Norsk Folkemuseum, som er en sammenslutning av museer og gårdsanlegg av nasjonal interesse i Oslo-området. Stiftelsen Norsk Folkemuseum omfatter også Bogstad gård, Bygdø kongsgård, Eidsvoll 1814, Ibsenmuseet og Norsk Maritimt Museum.

❑ Fra Norsk Folkemuseum ble etablert i 1894, har museet hatt som mål å gi et bredt bilde av dagliglivet i Norge og å vise samspill

mellom samfunn, kultur og natur.

En sentral oppgave for museet er å belyse spørsmål knyttet til hva det vil si å være norsk, og til hva som konstituerer det norske i takt med endringer i samfunnet. Ikke minst er dette blitt aktualisert gjennom de siste tiårenes endringer i befolkningssammensetning.

❑ Norsk Folkemuseum tar vare på store samlinger av gjenstander, bilder og arkivalier fra hele Norge. Blant attraksjonene er Gol stavkirke fra ca. 1200 og OBOS-gården Wessels gate 15, som viser leiligheter fra de epokene gården var bebodd, fra 1865 til 2002. Kong Oscar 2.s Samling, som regnes som verdens første friluftsmuseum, er en del av Norsk Folkemuseum.

❑ Museet har et rikholdig aktivitetsprogram, og har rundt 270.000 besøkende hvert år.

NORSK FOLKEMUSEUM

PÅ DENNE DAG

5
desember

❑ **1743:** Storeflaumen, den største dokumenterte flommen på Vestlandet, er på sitt høyeste. Den rammer fra Tingvollfjorden i nord til Ryfylke i sør. Flommen oppsto da det etter kaldt vær i oktober og november med tele og snø kom inn mildvær og kraftig regn fra sørvest. Det utløste mange snø- og jordskred og flom. Over 500 gårder ble skadet. I Etne ble en kirke skylt på sjøen.

❑ **1952:** «The Great Smog» legger seg over London, og løses ikke opp igjen før fire dager senere. Den består av kald tåke blandet med partikler fra kullbrenning og forurensning og etterlater seg et lag av slimete sot over hele byen. Minst 12.000 mennesker dør av smog-relaterte årsaker i ukene og månedene som følger.

❑ **FØDT:** Fritz Lang (1890–1976). Østerriksk-amerikansk filmregissør. Frontfigur innen den tyske ekspresjonismen. Revolusjonerte filmkunsten med filmer som *Metropolis* (1927), *M* (1931) og *Dr. Mabuses testamente* (1933).

Fortsetter side 23 ➤